

C.H. VAN RHEE en A. UZELAC (eds.), *Evidence in Contemporary Civil Procedure. Fundamental Issues in a Comparative Perspective*, Intersentia, Antwerpen, 2015, 362 p.

“*Evidence in contemporary civil procedure*” is een rechtsvergelijkend verzamelwerk waarvan de meeste bijdragen het voorwerp uitmaakten van een presentatie op het achtste congres van de *Public and Private Justice (PPJ) series* in mei 2013 te Dubrovnik. De focus ligt voornamelijk op de Oost-Europese continentale stelsels, maar ook een aantal West-Europese rechtssystemen (Duitsland, Frankrijk en Nederland) en het recht van Hongkong en Zuid-Afrika komen aan bod.

In de inleiding wijzen editors VAN RHEE en UZELAC onmiddellijk op het grote belang van het bewijs in de burgerlijke procedure. Tegelijkertijd stellen ze vast dat er tot op heden slechts weinig rechtsvergelijkende studies over deze materie zijn verschenen. Nochtans biedt een diepgaand onderzoek van de evoluties en ontwikkelingen betreffende het bewijs in de verschillende nationale stelsels heel wat potentieel. Sinds de start van het nieuwe millennium hebben meerdere rechtssystemen de fundamentele uitgangspunten van de burgerlijke procedure – en dus ook het bewijsrecht – hervormd. Een eerste beweegreden was het trage en soms inefficiënte verloop van de bewijsvoering in het verleden. Daarnaast vormden de culturele en technologische veranderingen in de hedendaagse samenleving een tweede drijfveer. De editors hebben de auteurs gevraagd om na te denken hoe die evoluties de gang van zaken in hun stelsel hebben beïnvloed. Tegelijkertijd werden de auteurs verzocht om hun standpunt betreffende verdere ontwikkelingen kenbaar te maken, zowel op nationaal als op internationaal vlak. Verder geven de editors in de inleiding een voortreffelijk en bijzonder lezenswaardig overzicht van de dertien teksten waaruit het verzamelwerk is samengesteld.

De verschillende bijdragen zijn ondergebracht in vier grote delen: 1) de fundamentele en andere beginselen betreffende het bewijs in de burgerlijke procedure, 2) de verschillende bewijsmiddelen in de burgerlijke procedure, 3) bewijs in arbitrage en nationale procesvoering en 4) bewijs bij grensoverschrijdende geschillen.

Het eerste en meest omvangrijke deel van het verzamelwerk is – zoals de titel “*de fundamentele en andere beginselen*” laat uitschijnen – een vlag die vele ladingen dekt. Het vangt aan met een bijdrage van UZELAC over het principe van de proportionaliteit. Op basis van dat beginsel zou de meest eenvoudige en minst belastende bewijsmethode de voorkeur moeten krijgen in het burgerlijk proces. Nadien komt het Sloveense recht aan bod, dat slechts een restrictieve procedure van overlegging van stukken kent. GALIČ stelt zich dan ook de vraag wat dit stelsel kan leren van de Engelse *disclosure*. Aansluitend onderzoekt KAROLCZYK in het Poolse procesrecht de problematiek van laattijdige aanvoeringen en laattijdig bewijs. Het beginsel van de “concentratie” zou daarvoor een oplossing bieden. JEULAND geeft eerst een algemeen overzicht van het Franse bewijsrecht. Daarna licht hij het spanningsveld toe dat ontstaat tussen het loyauteitsbeginsel en het recht op bewijs bij onrechtmatig verkregen bewijs. RIJAVEC en KERESTES delen in hun onderzoek van het ongeoorloofd bewijs bijna alle Europese stelsels in drie categorieën op. De rechtssystemen die dergelijk bewijs algemeen ontoelaatbaar verklaren, deze die de toelaatbaarheid beperken in het licht van een belangenafweging en deze die geen of slechts een beperkte uitsluiting van zo’n bewijs kennen. REPAS behandelt in zijn bijdrage over het bewijs in mededinging de vertrouwelijkheid van documenten die deel uitmaken van een clementieregeling. Daarbij staat de zoektocht naar een evenwicht tussen de adequate bescherming van slachtoffers en de effectiviteit van de clementieregeling centraal. Ten slotte gaan de laatste drie bijdragen van het eerste deel over de invloed van nieuwe technologieën

op de bewijsvoering. SILVESTRI analyseert vanuit Europees en Italiaans perspectief de invloed van taalverschillen op de bewijsgaring. HARSAGI bekijkt dan weer vanuit Hongaars oogpunt hoe nieuwe technologieën inwerken op het mondelinge en rechtstreeks karakter van de burgerlijke procedure. Het onderzoek van IVAC is gelijkaardig, maar dan vanuit Sloveens perspectief.

Het tweede deel van het verzamelwerk vangt aan met een empirische studie over de aanwending van het getuigenbewijs in het Nederlandse recht. De onderzoekers woonden 40 zittingen bij waarop in totaal 108 getuigen werden gehoord. Het tweede bewijsmiddel dat in dit deel aan bod komt, is het deskundigenonderzoek. Nadat CHAN en REHMAN het algemene procedurele kader betreffende de deskundigenbewijs in Hong Kong hebben weergegeven, gaan ze specifiek in op het gebruik van deze bewijsmethode bij personenschade. Voor dat type geschillen gelden een aantal bijzondere regels. De derde bijdrage handelt eveneens over het deskundigenbewijs, maar dan vanuit Macedonisch oogpunt. ZOROSKA-KALIOVSKA maakt een aantal kritische bedenkingen bij recente wijzigingen in de regelgeving betreffende het deskundigenonderzoek. Deze zou steeds meer in de richting van de *common law* aan het evolueren zijn, zoals door het afschaffen van gerechtelijk deskundigen.

In de eerste bijdrage van het derde deel denkt OBERHAMMER na over wat de burgerlijke bewijsvoering kan leren van arbitrage. Arbitrage is markt-gedreven en daarom zijn de gehanteerde concepten efficiënt en gebruiksvriendelijk. Vooral de goed voorbereide mondelinge behandeling van de zaak, de confrontatie van partijdeskundigen, de ondervraging van getuigen door partijen en de vertrouwelijkheidsadviseur springen in het oog. Aansluitend geeft VAN RHEE een omvattend overzicht van het Nederlandse bewijsrecht. Daarbij besteedt hij in het bijzonder aandacht aan recent doorgevoerde hervormingen in 2002 en geplande initiatieven. In tegenstelling tot heel wat andere landen die behoren tot de continentaal Europese rechtstraditie, is het vaststellen van feiten en het onderzoeken van bewijselementen in graad van beroep geen evidentie in het Kroatische recht. Ondanks het feit dat de wet nu uitdrukkelijk in die mogelijkheid voorziet, brengt het onderzoek van ARAS KRAMAR aan het licht dat Kroatische rechters nog steeds verkiezen om zaken naar de lagere rechtbank terug te verwijzen. Ten slotte bespreekt VAN LOGGERBERG de Zuid-Afrikaanse burgerlijke procedure die tegensprekelijk verloopt en geïnspireerd is op het Engelse procesrecht.

Het vierde deel over bewijs in grensoverschrijdende geschillen bevat één tekst van VELDHANS en SEHNÁLEK die handelt over de verhouding tussen het bewijsverdrag van den Haag van 1970 en de Europese bewijsverordening van 2001. Volgens de auteurs is het duidelijk dat het bewijsverdrag dezelfde bewijsrechtelijke aspecten behandelt als de Europese verordening. Ondanks het verschil in gebruikte bewoordingen is het materieelrechtelijk toepassingsgebied van beide instrumenten dus hetzelfde.

“Evidence in contemporary civil procedure” levert ongetwijfeld een waardevolle bijdrage aan het rechtsvergelijkende onderzoek van het burgerlijk bewijsrecht. Bovendien bevat het - zoals de editors zelf aangeven - een aantal interessante inzichten over recente ontwikkelingen in Europa en daarbuiten. Niettemin mogen we ook even op kritische wijze stilstaan bij de opbouw en opzet van het verzamelwerk. Ten eerste hadden de auteurs de verschillende bijdragen meer kunnen stroomlijnen. Waar sommigen eerst een kort overzicht geven van hun volledig nationale bewijsstelsel, gaan anderen onmiddellijk over tot het specifieke deelthema dat het voorwerp uitmaakt van hun onderzoek. Daarnaast voelen de vier delen op basis waarvan het verzamelwerk is opgebouwd, soms kunstmatig aan. Zeker het deel dat slechts uit één bijdrage is opgebouwd, doet de

wenkbrauwen fronsen. Ten derde is de keuze van besproken stelsels buiten Europa bijzonder selectief (Hongkong en Zuid-Afrika) en ligt de klemtoon heel nadrukkelijk op het Oost-Europese recht. Daar staat tegenover dat deze stelsels in vele andere studies vaak uit de boot vallen, zodat dit aspect het verzamelwerk juist uniek maakt. Bovendien blijft het voor een niet-ingewijde jurist verbazingwekkend om vast te stellen hoe die communistische gedachte het proces- en bewijsrecht heeft beïnvloed en dat nog steeds doet. Het lezen van het boek maakt dus in ieder geval een interessante ontdekkingstocht uit van het bewijsrecht van stelsels waar we niet dagdagelijks mee in aanraking komen.

Wannes Vandenbussche

